

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהר, תשס"ג
מספר 496מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על היובל, השמיטה והגאולה

מערך המצוות שבפרשת בהר שייך לסוג המצוות – מעטות יחסית – שטעמן כתוב בצדן. דיני עבד עברי המפורטות בסוף הפרשה (כ"ה, לט-נה), מפורש טעמם בפסוק מב: "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים, לא ימכרו ממכרת עבד"; וביתר בהירות בסוף הקטע: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, אני ה' א-להיכם" (נה). העניין הוא במשטר של עבדות לגיטימית ששרר אז. משהוציא ה' את ישראל מעבדות מצרים, ממילא קנה אותם עבדים לעצמו, "הללו עבדי ה', הללו את שם ה'" (תה' קיג, א), וברור משם שאין עבדות לה' דומה לעבדות לבשר ודם, ועל כל פנים, לסטטוס הפורמלי של עבדות לה' יש שתי מסקנות: האחת, שאין ישראלי יכול להימכר לישראלי אחר עבדות עולם, אלא רק לעבדות ארעית, שהיא כעין שכירות (פס' מב); והמסקנה השנייה היא, שכעבדי ה' חייבים אנו להישמע לצווי הארון.

בחלק הראשון של פרשת בהר ישנם חוקים שעניינם קרקעות - שמיטה, יובל, וגאולה - וטעמם העקרוני המפורש הוא: "והארץ לא תמכר לצממת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (כ"ה, כג). ארץ ישראל נתונה לבעלותו המוחלטת של ה', וישראל אינם בעליה אלא מעין חוכרים, "גרים ותושבים" בלשון הכתוב. עיקרון זה מבוטא בשני הפנים שבחוק השמיטה: האחד, השבת עבודת האדמה, שיש בה החזרה ארעית של האדמה לידי אדוניה, הוא ה'; הפן השני הוא הפקרת תנובת האדמה לעניים, ואפילו לחיות, פעולה המבטאת הכרה שגם יובל האדמה שייך לה', והוא מחלק אותו בין בריותיו. בשנת היובל חל עיקרון נוסף: ע"י ביטול כל עסקה של קניית אדמה או מכירתה בין איש ישראלי לרעהו, שבה הנחלה לבעליה הראשונים. להחזרת כל המשפחה אל נחלתה יש עוד תכלית הבאה לידי ביטוי בפרשת בנות צלפחד: "כי איש נחלתו ידבקו מטות בני ישראל" (במד' ל"ו, ט). כל שבט, כל משפחה (= "חמולה") וכל בית אב ישבו על הנחלה שניתנה להם מאת ה', יודו לה' על היובל שנתן להם על נחלתו - נחלתם; ובעלותם לרגל אל המקדש יביאו מיבולם מנחה, היא מס, אל אדוני הארץ.

לתכלית הדתית מצטרפת התכלית החברתית: בשנות השמיטה והיובל ייהנו עניים כעשירים מיבול השדות, וכך, לפחות ארעית, ישרור שוויון בארץ. על פי פרשת שמיטת כספים תוסיף לשוויון זה שמיטת חובותיהם של לזוים אביונים (דב' ט"ו, א-ב). לשוויון כמעט מוחלט (בחברה אגררית) מביאה שנת היובל: ביטול כל העסקות של קנייה ומכירה בקרקעות, בשאיפה לחלוקה שווה של אמצעי הייצור העיקרי, הוא הקרקע החקלאית, וכן שחרור העבדים העבריים, כדי שיוכלו לשוב אל נחלותיהם.

כמו בגופי תורה אחרים, כגון השבת, גם בנושא שמיטה ויובל שלוכים יחד ערכים של "בין אדם למקום" ושל "בין אדם לחברו". הייתי אומר, שגם מבחינה מהותית וגם מבחינה חינוכית

אין להרבות בהבחנה זאת בין מצוות "דתיות" למצוות "חברתיות". חכמינו ז"ל לא נקטו הבחנה זו אלא לעניין אחד – הסליחה והכפרה ביום הכיפורים.

היובל מחזיר את הנחלות לבעליהן אוטומטית אך 'זריזין מקדימים במצוות', ומצווה לפדות את הנחלה ולהשיבה לבעליה הראשונים או למשפחתו עוד לפני שנת היובל. מעשה זה של גאולת נחלות כתוב בתורה, בפרשתנו, שנוי בנביאים, בהפטרות פרשתנו (ירמ' לב), ומשולש בכתובים - במגילת רות. בפרשתנו כתוב החוק, בירמיה וברות מסופר על ביצועו. משני התיאורים אנו למדים שגאולת קרקעות הייתה הליך מצוי בישראל, והיו לה כללים קבועים. התיאורים שברות ובירמיה מובאים בשל הייחודי שבהם. בירמיה משמשת הגאולה במעשה נבואי-סמלי: היא תקנית, אך למעשה חסרת ממשות. היא מבוצעת בירושלים הנצורה, כשאין גישה לשדה שבענתות, ואף העיר ירושלים עומדת ליפול בידי הבבלים; יושביה יוגלו, ואין מי שיממש את הגאולה. גאולת השדה באה אפוא לאשש את נבואת ה' שבפי הנביא, שעתידים הגולים לשוב, ו"עוד יקנו בתים ויחודו ויבנו בתים בארץ הזאת" (טו).

הגאולה שברות די ממשית וייחודה בזה שהיא כרוכה בנישואי ייבום, כדי שהבן שייולד מנישואי הגואל עם האלמנה הצעירה שנשארה מהמשפחה שנכחדה בנכר, הוא יירש את הנחלה וישקם את המשפחה על נחלתה.

על כל פנים, הצד השווה בין הגאולה בירמיה והגאולה ברות הוא שבשתייהן קונה הגואל את השדה ישירות מידי בעל השדה הנצרך למכרו: ירמיה קונה מקרוב, שבירושלים הנצורה אין לו חפץ בשדהו שבענתות המנותקת; בועז שבמגילת רות קונה מנעמי אלמנת אלימלך, שחזרה מן הנכר, את שדה משפחתה שעדיין בחזקתה, אף שבעת היעדרה עובד בידי אחרים.

לעומת גאולה ישירה זאת, שנועדה למנוע את העברת השדה לידיים זרות, עוסק החוק שבפרשתנו בגאולה מתקנת. החוק עוסק בבעל שדה שירד מנכסיו ומכר את שדהו לישראלי זר, ואז בא הקרוב-הגואל, או המוכר עצמו אם בינתיים השיג כסף, וגואל את השדה מיד הקונה. בכך הם מתקנים את העיוות של העברת השדה לידיים זרות. נראה נכון והגיוני שהגאולה המונעת, הישירה, היא עיקר, והיא שנהגה כמוכח מהמסופר בירמיה וברות. מדוע אפוא אין התורה עוסקת בה?

ניתן לומר שהדבר מובן מאליה ונלמד קל וחומר: אם למען הגאולה מאפשרת התורה להוציא קניין מיד קונו הישר, בוודאי רוצה היא שנחלה תיגאל לכתחילה, בלא שתצא כלל מידי המשפחה. את פסוק כד, "ובכל ארץ אהזתכם גאלה תתנו לארץ", יש הרואים כסיום נותן טעם לדין היובל שלפני פסוק זה, ויש המבינים אותו ככותרת לדין הגאולה הבא אחריו. ואולם נראה יותר לפרשו כהיגד עצמאי, המצווה או הממליץ על הגאולה הישירה והמונעת לאמור: תנו גאולה לארץ; דהיינו, בעל אחוזה שנקלע למצוקה, לעולם יפנה תחילה אל הקרוב-הגואל וישדלו לקנות את השדה, כדי שלא ייפול לידי זרים, כפי שאכן עשה חנמאל, כמסופר בירמיה ל"ב. ולעולם ישתדל אותו גואל להיענות לקרובו העני ולקנות ממנו, כפי שאכן עשה ירמיה וכפי שעשה בועז במגילת רות, וכפי שהיה נכון לעשות גם הקרוב האלמוני שם, אלמלא הותנתה גאולת השדה בנישואין עם רות.

מנחם בן ישר

מכללה אקדמאית אשקלון

ומכון לתולדות חקר המקרא כבר-אילן